

Проф. др Јован Р. Бојовић

ФРАНЦУСКА И ЦРНА ГОРА

у децембру 1915 — јануару 1916. године

У историјској науци је познато да односи између Црне Горе као државице на Балкану и Француске као велике европске државе датирају још од почетка XIX вијека. Они су с различитим интензитетом, трајали више од једног вијека све до уједињења југословенских покрајина и стварања заједничке југословенске државе — Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, касније Краљевине Југославије (1929).

У овим односима разликујемо неколико фаза: прва обухвата вријеме од Наполеонових ратова у Европи и пада Млетачке Републике (1797) па до Бечког конгреса (1814); друга обухвата вријеме од Бечког конгреса до проглашења Црне Горе за књажевину (1852); трећа је од смрти књаза Данила до Берлинског конгреса (1878); Четврта од Берлинског конгреса до почетка првог свјетског рата (1914), а последња фаза је од почетка првог свјетског рата па до 20. децембра 1920. године, када је Француска прекинула дипломатске односе са црногорским краљем Николом и његовом владом у егзилу.

Када се говори о изучености ових односа и међусобних веза, потребно је указати да су они углавном изучени до почетка првог свјетског рата. Њих су изучавали и југословенски и француски историчари. До сада је најпотпунију студију о односима Црне Горе и Француске до првог свјетског рата од југословенских историчара дао др Димитрије — Димо Вујовић у књизи „Црна Гора и Француска 1860 — 1914“, објављеној 1971. године.

Завршни период у овим односима, тј. период првог свјетског рата, у историјској науци још није у цјелини изучен. Уко-

лико је и изучаван изучаван је парцијално и без коришћења француске архивске грађе, као и грађе других земаља учесница у првом свјетском рату.

У Југославији је о Црној Гори у првом свјетском рату написано више радова, како у периоду између два свјетска рата (1918-1939) тако и после другог свјетског рата. Најзначајнији радови објављени између два свјетска рата јесу: Милоша Живковића, Јована Јовановића и Јована Бетковића. Остали радови настали између два свјетска рата више су политичког и публицистичког, него научног карактера.

Послије другог свјетског рата све до данашњих дана на ову тему је у Југославији написано више радова, било посебних било на нивоу чланака или у оквиру обраде других питања. До сада најкомплетнију студију о Црној Гори у првом свјетском рату дао је др Новица Ракочевић у књизи „Црна Гора у првом свјетском рату 1914 — 1918”, објављеној 1969. године.

Поред Н. Ракочевића, о овој теми су писали, било посебно било на нивоу чланка или у оквиру обраде других тема, и други југословенски историчари, и то: Јагош Јовановић, Војислав Вучковић, Милош Зеленика, Нико С. Мартиновић, Димо Вујовић, Никола Шкерковић, Богумил Храбак, Драган Живојиновић и други. Изузимајући Д. Живојиновића, већина аутора је писала на основу југословенских извора. Посљедњих неколико година питањем Црне Горе и њених савезника у првом свјетском рату бави се Д. Живојиновић. Поред домаћих, он је користио и иностране изворе и литературу (Сједињених Америчких Држава, Енглеске и Италије).

Од иностраних историчара после другог свјетског рата, колико нам је познато, питањем Црне Горе у првом свјетском рату бавили су се совјетски историчар Јуриј А. Писарев и италијански историчар Антонело Ф. М. Бјабини (Antonello F. M. Biagini).

Користећи стипендију француске владе, из два пута, аутор овог рада је вршио архивска истраживања у Паризу и прикупио основну архивску грађу за тему — Односи Црне Горе и Француске за вријеме првог свјетског рата.*

Када је ријеч о изучавању односа Црне Горе и Француске у току првог свјетског рата потребно је указати на основне изворе. Што се тиче Југославије, најважнија грађа се чува у архивским центрима у Цетињу, Титограду, Београду, Дубровнику и неким другим мјестима. Поред архивске, значајна је и мемоарска грађа настала између два свјетска рата, па и листови, посебно „Глас Црногорца”.

Што се тиче француске архивске грађе, најважнија се чува у Архиву Министарства спољних послова (Ministere des Affaires etrangeres — Archives et documentation) Архиву рата

*) Тема је прихваћена као државни докторат на Сорбони.

(Archives de la guerre — Service historique de l' Armee — Section moderne) и у Националном архиву (Archives nationales) у Паризу. Значајни су за ову тему и мемоари истакнутих француских државника и војних команданата из тог периода, као: Р. Поенкареа (Raymond Poincare) маршала Ј. Жофра (J Joffre), маршала Фоша (Foch), Е. Ериота (Edouard Herriot) Жоржа Клемансона (Georges Clemenceau) Бријана (Briand), А. Рибоа (Alexandre Ribot), Пијарона де Мондесира, Огиста Ворра и других. Значајна је и француска штампа која је излазила у току првог свјетског рата, као листови: „Le Temps” „Journal des Debats”, „Journal”, „Le Figaro”, „L' Limanite” и други. Такође су значајне и велике француске серије објављених извора: „Les armées francaises dans la guerre”.

За изучавање овог питања веома је значајна архивска и мемоарска грађа, као и штампа савезничких држава (Русије, Италије, Енглеске и Сједињених Америчких Држава). Исто тако је значајна и архивска грађа Централних савезника (Аустро-Угарске, Њемачке, Бугарске и Турске). Посебно за Црну Гору је значајна аустријска архивска грађа.

Односи Црне Горе и Француске у току првог свјетског рата углавном се могу подијелити у сљедеће основне фазе: прву, која би обухватала вријеме од избијања првог свјетског рата па до окупације Црне Горе од стране Аустро-Угарске јануара 1916. године; другу, која обухвата вријеме од доласка краља Николе и његове владе у Француску до формирања Црногорског одбора за уједињење Црне Горе и Србије (1916-1917); трећу од формирања Црногорског одбора до Подгоричке скупштине на којој је извршено уједињење Црне Горе и Србије, а ускоро и стварање југословенске државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1917 — 1918); четврту која обухвата вријеме од Подгоричке скупштине и стварања југословенске државе децембра 1918. године до првих парламентарних избора последије којих је 20. децембра 1920. године француска влада прекинула дипломатске односе са краљем Николом и његовом владом у изгнанству.

Први свјетски рат је затекао Црну Гору и Француску као двије пријатељске земље. У Цетињу је био француски посланик Деларош Верне (Delaroche Vernet) а у Паризу црногорски конзул Луј Брине (Luis Brinet). Француска је ступила у рат 3. августа, а Црна Гора 6. августа 1914. године. Као савезнички њихови односи су постали веома пријатељски и присни. Они су били нарочито присни током 1914. и 1915, манифестујући се углавном у војној сарадњи и материјалној помоћи Француске Црној Гори.

Још од почетка рата краљ Никола је био веома заинтересован за што веће ангажовање француске флоте на Јадрану. Од тог ангажовања зависило је и снабдијевање Црне Горе преко луке Бар. Поред осигурања поморског транспорта до Бара,

краљ је имао у плану и то да заједничким снагама Француске и Црне Горе заузме Боку Которску. У циљу сарадње, средином августа 1914. француска флота је ушла у Јадранско море. До заједничких операција у правцу Боке није дошло, јер се ускоро француска флота повукла из Јадранског мора.

До заједничке војне сарадње дошло је септембра 1914. године, када су у Црну Гору стигле двије батерије француске артиљерије од 142 војника и официра. Батерије су постављене на Ловћену. Са Ловћена је француска артиљерија тукла аустријске положаје у Боки Которској. Касније су француски војници повучени са Ловћена, остављајући артиљерију црногорској војсци. Французи су имали своје радио-станице на Ловћену и у Подгорици.

У историографији је познато да је Црна Гора ступила у први свјетски рат крајње исцрпљена и неспремна, пошто је прије тога учествовала у балканским ратовима (1912 и 1913.), у којима је имала и велике људске жртве. Као неразвијена и сиромашна земља, у току тих ратова материјално је крајње исцрпљена. Ступањем у први свјетски рат, у заштиту нападнуте Србије, била је приморана да тражи помоћ у ратном материјалу и исхрани од савезника. Црна Гора је традиционално добијала материјалну помоћ од Русије. Када је ступила у рат обратила јој се за материјалну помоћ. Због отежаних услова транспорта, Русија није била у могућности да јој пошаље ратни материјал и храну. Због тога се договорила с Француском да јој она одобри кредит за набавку ратне опреме и хране за војску. Француска влада је такође давала кредите за набавку ратне опреме. Снабдевање је ишло поморским путем и преко албанске територије. Оно је било веома отежано због аустријског ометања на Јадрану. То су била два основна вида сарадње Француске и Црне Горе током 1914. и 1915. године.

Крајем 1915. године војна ситуација на балканском ратишту била је веома тешка за српску и црногорску војску. Српска војска се нашла укљижештена између аустријске и бугарске војске. У таквој ситуацији српска Врховна команда очекивала је офанзиву савезника од правца Грчке, како би се њихове снаге спојиле са српском војском и на тај начин јој омогућиле опстанак или повлачење на југ. Како није дошло до те офанзиве, српска Врховна команда је донијела одлуку да војску повлачи преко Црне Горе у правцу Скадра, а одатле на Крф. Црна Гора је дала све од себе да се српска војска и избјеглице прихвати и помогну у исхрани и смјештају при проласку кроз Црну Гору. Доласком српске војске, Црна Гора се нашла у посебно тешкој ситуацији. Оскудијевало се у свему, а највише у храни и ратној опреми. Савезници нијесу ништа урадили за прихватање српске војске у Црној Гори. Српска и црногорска војска биле су принуђене да се саме боре против Централних сила на балканском ратишту.

Иако лишена и основних потреба црногорска војска је сружила жесток отпор непријатељу на западном фронту током децембра 1915. и почетком јануара 1916. године. Црногорска војска је водила жилаву борбу како би омогућила повлачење српске војске из Црне Горе у правцу Скадра и даље. Биле су то њене посљедње велике битке у првом свјетском рату. Због борби, глади и изнемоглости у току повлачења српска војска је претрпјела велике губитке. Испољила је, међутим, велики хероизам повлачећи се под најтежим условима, да би касније, након одмора и реорганизације, уз помоћ савезничке војске, ослободила своју земљу крајем 1918. године.

Окупација Србије омогућила је аустроугарској Врховној команди да несметано изврши концентрацију трупа против Црне Горе. У том периоду црногорска војска се налазила у тешкој ситуацији. Остављена себи, без ичије помоћи, једини спас је могла имати у повлачењу за српском војском у правцу Скадра и даље за Крф. На жалост, до тога није дошло. Крајем јануара 1916. године она је капитулирала. Био је то први случај у историји Црне Горе да њена војска пред непријатељем положи оружје.

Капитулација црногорске војске био је предмет расправа међу учесницима догађаја још у току рата и послеје првог свјетског рата. Те расправе нијесу довеле до правих сазнања, али су ипак допринијеле да се то питање касније објективно прикаже.

У поменутој књизи Н. Ракочевић је с правом поставио питање: Да ли се капитулација црногорске војске могла избјећи? Дајући одговор, он је закључио да „се капитулација могла избјећи“. Исто тако је оцијенио да су „узроци капитулације“ лежали „у унутрашњим, а не у спољним факторима“. Дакле, одговорност за капитулацију црногорске војске пада на најодговорнија тијела у Црној Гори: краља Николу, Врховну команду и Владу. Према закључцима Ракочевића, у најкритичнијим данима током децембра 1915. и јануара 1916. године постојале су три могућности за црногорску војску: 1) да се на челу са краљем и владом повуче из Црне Горе 2) да она, краљ и влада капитулирају и 3) да војска капитулира, а краљ и влада да се повуку из Црне Горе.

Прије но што прикажемо став француске владе и Врховне команде према Црној Гори крајем децембра 1915. и почетком јануара 1916. године, могло би се поставити питање могућности утицаја спољног фактора да краљ Никола не донесе писмену одлуку о повлачењу црногорске војске. Ми сматрамо да спољни фактор јесте утицао на краља Николу да не изда „писмену наредбу о повлачењу војске из Црне Горе.“

Још од почетка рата, под утицајем аустројских агената, напади Албанаца на црногорску територију били су чести. Они су бивали све чешћи током прве половине 1915. године. Због то-

га је Црна Гора била приморана да према албанској граници држи већи одред војника. Да би осигурала пловидбу Бојаном и заштитила се од упада Албанаца, јуна 1915. године Црна Гора је заузела Скадар, Сан Бовани ди Медуа и Леш. Ова територија ће остати у саставу Црне Горе све до јануара 1916. године, када су је окупирали Аустријанци. Заузимање Скадра изазвало је неслагање код савезника. Због својих интереса, томе се нарочито противила Италија. Од тада међу савезницима и почиње све веће подозрење према краљу Николи и његовој влади — наводно да води тајне разговоре с Аустријанцима. Након уласка црногорске војске у Скадар, Италија је заузела непријатељски став према Црној Гори. Оно што је за Црну Гору било најважније, Италија јој је од септембра престала слати ратни материјал и храну. Узалудни су били захтјеви Црне Горе да бродова, плове за Црногорске луке без задржавања у Галипољу и Бриндизију. Италија је одбила и зајам Црној Гори.

Током друге половине 1915. године све више су се ширили гласови међу савезницима да Црна Гора води преговоре са Аустро-Угарском. Ишло се у томе чак и до крајности — да су услови сепаратног мира већ утврђени. Овакве гласине су кружиле међу савезничким посланицима Србије, Русије, Француске, Енглеске и Италије у Цетињу, а они су их слали и својим владама у Петрограду, Паризу, Лондону и Риму. Такве вијести шириле су неповјерење и код савезничких влада Француске, Русије и Енглеске према краљу Николи. Савезнички посланици у Цетињу нијесу располагали било каквим стварним доказом да између Црне Горе и Аустро-Угарске постоји писмени споразум.

И поред увјеравања од стране краља Николе да ће водити борбу до краја, и у Паризу се све више почело вјеровати да је Црна Гора спремна да закључи сепаратни мир с Аустро-Угарском. Истина, сви француски политичари и Врховна команда нијесу били овог мишљења.

Руски посланик у Србији Трубецкиј, повлачећи се са српском војском, преко Рима је послао у децембру 1915. године руском министру спољних послова Сазанову телеграм у коме га обавјештава да је дознао „из повјерљивог извора“ да је принц Мирко, који је био у Риму, истицао „да постоји јака струја у двору краља Николе за сепаратни мир с Аустро-Угарском“. Такође га је обавијештавао да је исти утисак добио и „из разговора са црногорским послаником у Србији Лазаром Мијушковићем“. У истом телеграму обавијештавао је владу да „српски престолонаследник (Александар), Пашић и други одговорни чиниоци српске политике“ стоје на становишту да Црна Гора треба да води борбу „до краја и до посљедње могућности.“

Руски посланик у Цетињу Обнорски обавијестио је 6. децембра 1915. године своју владу у Петрограду да се у „дворским

и владиним круговима опажају” по „питању рата три струје”. Једна струја, потпомогнута „доласком српског престолонаследника и Пашића”, не губи „наду за успјешну одбрану, и поред свих тешкоћа и бројне надмоћности непријатеља”. За другу струју каже „да нагиње условима капитулације” уз цијену „опште демобилизације” чиме би се „нашло начина да се спасе Црна Гора без Санџака” који је већ изгубљен. Та струја је сматрала да би Скадар остао Црној Гори. На тај начин би биле спријечене претензије Италије на Скадар. Трећа струја је заступала сепаратни мир.

Исти посланик обавијестио је своју владу 20. децембра да „моје колеге и ја не скривамо од себе могућност, па чак по неким симптомима и вјероватност, да већ постоји између црногорске владе и Аустрије неки даљни споразум који може имати у виду разне преокрете у судбини Црне Горе, што се може показати у потпуној војној и економској изолованости Црне Горе.” Настављајући обавјештење, Обнорски је закључио да посланици сматрају „потребним да за сада још игноришемо све те гласове о сепаратном миру, да бисмо очували политички контакт и правилне односе с црногорском владом, и на тај начин продужили, колико је могуће, задржати Црну Гору да не приступи опасним одлукама”.

Предсједник републике Француске Р. Поенкаре је од свог посланика на Цетињу Делороша Вернеа обавијештен 21. децембра 1915. године „да краљ Никола узима у разматрање евантуалност сепаратног мира или примирја са дјелимичном демобилизацијом”. У истом телеграму га је обавијестио да би краљ Никола био спреман „да уступи положаје” Ловћена „у замјену за Скадар”.

Послије оваквих и сличних извјештаја, који су се заснивали само на претпоставкама, а не на чињеницама, није ни чудо што су савезничке владе почеле да сумњају у искреност црногорског краља и његове владе у вођењу рата до краја.

Крајем 1915. године стање на ратишту Антантиних савезника (Србија, Црна Гора, Русија, Француска, Енглеска и Италија) било је веома тешко. До почетка децембра није било заједничких стратешких и војних операција међу великим савезничким државама. Аналогно томе, није било ни веће сарадње са Црном Гором и Србијом на балканском ратишту. Централне савезнице (Аустро-Угарска, Њемачка, Бугарска и Турска) биле су у офанзиви на свим фронтovima.

Недостатак стратегијских операција међу Антантиним савезницима уочавали су још од почетка рата поједини истакнути француски војни команданти. Они су се залагали код владе за ефикасне и заједничке војне операције против Централних сила.

Једна од најистакнутијих француских војних личности која се залагала за ефикасну војну сарадњу савезника био је

генерал, касније маршал Ј. Жофр. (J. Joffre). Од августа 1914. до децембра 1915. године он је био командант армије сјевер-исток. Почетком децембра Жофр је постављен за главног команданта француске армије. Поставши главнокомандујући, предузео је енергичне кораке за што ефикаснију координацију савезничких армија. Он је предузео енергичне мјере и на балканском ратишту, како би га одржао. На жалост, те су мјере дошле са закашњењем да би могле пружити ефикасну помоћ Србији и Црној Гори и задржати балканско ратиште. Улога Жофра била је велика и у организовању евакуације српске војске са Јадрана на Крф.

У ситуацији када је Србија била избачена са балканског ратишта и када је Црна Гора остала сама, француска Врховна команда на челу са Жофром одлучила је да испита стварну ситуацију у Црној Гори. Француској Врховној команди било је веома стало да Црна Гора продужи отпор на том дијелу ратишта, па макар водила и герилски рат.

Француска Врховна команда на челу са генералом Жоржом улагала је напоре да Црну Гору помогне у наоружању и животним намирницама. До тада је снабдијевање било доста нередовно, и то највише због уплитања више лица која су понекад издавала и контрадикторне наредбе. Италија не само што није давала помоћ већ је и ометала снабдијевање српске и црногорске војске. Узалудно је француска Врховна команда вршила притисак на њу да пружи што ефикаснију помоћ Србији и Црној Гори. Због конфузности у транспорту и снабдијевању, француска Врховна команда је одлучила да само генерал Мондезир издаје наредбе за снабдијевање и транспорт српске војске на Јадрану. Исто тако је одлучено да само он издаје наређења и за снабдијевање Црне Горе ратним материјалом и животним намирницама.

Под утицајем држања Италије према Црној Гори, француски војни аташе у Риму постављао је питање француској Врховној команди да ли је потребно и даље помагати Црну Гору у ратној опреми и исхрани војске. Захваљујући генералу Жофру, коме је било и те како стало да Црна Гора што дуже продужи отпор, и поред низа тешкоћа и сумњицења, и од стране неких француски одговорних лица, предузете су мјере да се Црној Гори помогне у ратном материјалу и исхрани. Но и поред такве оријентације, са снабдијевањем Црне Горе је ишло доста споро. Тешкоћу је причињавало и присуство аустроугарске флоте у јадранским водама, пошто је пријетила опасност да транспорт буде нападнут на домаку луке или у самој луци Свети Јован ди Медуа (Saint Jean de Medua). Крајем новембра 1915. луку је бомбардовала аустроугарска авијација.

Преко француског посланика Д. Вернера у Цетињу, црногорска влада је затражила 22. децембра 1915. да јој Француска пошаље више хиљада метака различитог калибра. Исто тако је

замолила француску владу да интервенише код италијанске да јој пошаље 10.000 топовских граната одређеног калибра за топове аустријске производње, као и 4 милиона пушчаних метака за аустријску пушку. Овај захтјев Д. Верне је препоручио својој влади.

Генерал Жофр је наредио 23. децембра 1915. команданту француског детаשמана у Цетињу да у критичној ситуацији по Црну Гору не напушта њену територију, пошто би се његово повлачење из Цетиња могло протумачити као напуштање Црне Горе од стране Француске. Препоручено му је да буде у сталној вези с француским послаником и да пажљиво прате развој догађаја у Црној Гори. Уколико би дошло до капитулације Црне Горе, наређено му је да се на вријеме повуче са осталим француским особљем у правцу Св. Ј. ди Медуа, гдје би их прихватио неки брод. Исто тако му је наређено да, уколико би дошло до капитулације Црне Горе, о томе обавијести француског адмирала на Малти, команду у Бриндизију и француску владу.

Наредног дана, 24. децембра 1915, Жофр је наредио француском војном аташеу у Риму да првим бродом пошаље материјал и артиљеријску муницију намијењену Црној Гори из Бриндизија у Св. Ј. ди Медуа. Такође му је наређено да се Црној Гори пошаље 5.000 пушака, 20 митраљеза, 500 метака по пушци и 20.000 метака по митраљезу.

Крајем децембра 1915. године, у најкритичнијој ситуацији по снабдијевање Црне Горе, аустроугарска флота је у близини Св. Ј. ди Медуа потопила брод који је носио 400 тона ратног материјала и намирница Црној Гори. Овим је задат велики ударац Црној Гори у ситуацији када је у свему оскудијевала, а особито у ратном материјалу. О потапању овога брода у Скадру је обавијештен и генерал Мондезир који се припремао за пут у Цетиње. Деларош Верне је о овом догађају обавијестио Министарство спољних послова у Паризу, указујући да је потапање изазвало деморализацију и огорчење према Италији.

Генерал Жофр је 28. децембра 1915. године дао строго повјерљиве инструкције генералу П. Де Мондезиру, који је био задужен за евакуацију српске војске на Крф, да из Скадра испита ситуацију у Црној Гори и посвети њеном питању највећу могућу пажњу. „Наш је апсолутни интерес” — писао је Жофр Мондезиру — „да се избјегне капитулација Црне Горе, као и „сепаратни мир”. Указујући на Вернеове вијести са Цетиња о могућностима капитулације, Жофр је категорички наложио Мондезиру да се предузму све мјере како до тога не би дошло. У том смислу је наредио да се Црној Гори обезбиједи храна, оружје и муниција, како би била у стању „да настави борбу у форми која јој највише одговара, тј. герилски или партизански рат”. У истом наређењу обавијестио је Мондезира да је француска влада предузела мјере, заједно с енглеском, „да се пр-

ногорској влади мјесечно исплаћује 400.000 франака". Настављајући давање упутстава, Жофр је Мондезиру скренуо пажњу и на слиједеће: „Ако Ви сматрате да од те суме новца треба дати један дио краљу Николи, Ви ћете ме обавијестити након савјетовања са г. Delaroché Vernet”.

Настављајући инструкције, Жофр је обавјештавао Мондезира и о слиједећем:

„Замолио сам министра морнарице да осигура, са или без италијанске помоћи, да настави снабдијевање Црне Горе преко Св. Ј. де Медуа. Са моје стране сам наредио (путем телеграма од 26. децембра бр. 18 — 19) да се изда црногорској војсци ратни материјал који се налази у магацинима у Бриндизију”.

„Ви ћете обавијестити са лица мјеста” — писао је Жофр Мондезиру — „да ли је црногорска војска способна за ту обавезу и да ли је сачувала своју ефикасност и свој морал. У својој анкети треба испитати могућност за одржавање контаката између влада и народа српског и црногорског, да елементи мање организоване српске армије сакупљени у Скадру могу бити сачувани на лицу мјеста и учествовати у одбрани Црне Горе. Њихово снабдијевање биће осигурано са наше стране”.

На крају инструкција Жофр је обавијестио Мондезира да је молио министра спољних послова да подржи његову акцију преко Бопа (француског посланика код српске владе), са којим треба да се повеже.

Прије поласка у Скадар Мондезир је у Бриндизију примио црногорског делегата А. Радовића, који је путовао у Париз. Тада је Радовић упознао Мондезира са стањем у Црној Гори. Радовић му је скренуо пажњу на опасност која црногорској војсци пријети од аустроугарске офанзиве. Због тога је захтијевао да савезници осигурају фронт Скадар — Љеш са око 20.000 војника. Након разговора са Радовићем, Мондезир је стекао утисак да ће Црна Гора бити приморана, уколико јој Савезници не пруже и војну и материјалну помоћ, на склапање сепаратног мира. О утисцима из разговора са Радовићем он је обавијестио француску Врховну команду.

Генерал Жофр је 31. децембра 1915. телеграмом затражио од Мондезира да лично пође у Цетиње и разговара са краљем Николом и црногорском владом о свим питањима која му је изложио у наведеним инструкцијама од 28. децембра.

Генерал је стигао у Скадар 1. јануара 1916. године. Због невремена на Скадарском језеру, није могао одмах кренути у Цетиње.

Мондезир се у Скадру састао са предсједником српске владе Николом Пашићем, поред осталог и ради прибављања његовог мишљења о ситуацији у Црној Гори. Према извјештају Мондезира, Пашић га је обавијестио да је чуо о склоности Црне Горе да закључи сепаратни мир. Пашић га је обавијестио и о томе да га је лично краљ Никола увјеравао да ће рат издржати

до краја, с тим да му се обезбиједи снабдијевање ратном опремом и исхраном, како „политичари не би имали разлога за тражење мира”. Мондезир је разговарао с Пашићем, према инструкцијама Жофа, и о формирању једног одреда војске у Скадру који би штитио простор Скадар — Љеш ради обезбјеђења снабдијевања Црне Горе. Са таквим се предлогом Пашић сложио истичући да би био довољан одред од око 3.000 војника за одбрану и са копна (од напада Албанаца) и са мора (од Аустријанаца).

Мондезир је 4. јануара 1915. године из Скадра послао два телеграма француској Врховној команди. У првом ју је обавијестио о свом састанку са црногорском принцезом Ксенијом, која је била дошла да посјети болесног престолонаследника Александра Караборђевића, и о њеном телефонском разговору, у његовом присуству, са краљем Николом, којом приликом ју је краљ саопштио да се очекује напад аустријске војске на положаје на Ловћену. У другом телеграму Мондезир је обавијестио Врховну команду да се напад на Ловћенском фронту очекује 6. јануара и да је о томе краљ Никола обавијестио принца Петра, команданта Ловћенског фронта.

У истом телеграму Мондезир је предложио да се краљу Николи да орден Крст рата (*Croix de guerre*), као и његовом зету и његовом унуку. Предлог Мондезира да се краљу Николи додјели орден могло би се тумачити да је он у Скадру о њему стекао повољно мишљење. На овај предлог Врховна команда је потврдно одговорила 5. јануара 1916. године. Тек 11. јануара Мондезир је обавијестио француску Врховну команду да је француском посланику Вернеу у Цетињу послао орден са писмом који ће уручити краљу Николи.

Увече 5. јануара Мондезир је, у пратњи два официра, стигао у Цетиње. Сјутрадан га је краљ Никола примио. О његовом доласку у Цетиње, пријему и разговору са краљем Верне је 6. јануара 1916. обавијестио Министарство спољних послова у Паризу. Верне је извештавао да је краљ примио Мондезира љубазно, уз захвалност Француској за све што је учинила за Црну Гору, а напоре да тим изражавао је велико огорчење према Италији и њеној политици према Црној Гори. Према извјештају Верне, краљ је генералу Мондезир изјавио „у два маха, да ако би Црна Гора добила намирнице и муницију, могла би, ако би било потребно, држати се годину дана у својим планинама против аустријских трупа”. На ову краљеву изјаву ни Верне ни Мондезир нијесу дали никакву резерву у извјештајима Министарству спољних послова и Министарству рата. За вријеме боравка у Цетињу Мондезир је посјетио и дио фронта на Ловћену.

Након посјете Цетињу и разговора с краљем Николом, Мондезир је 6. јануара послао извјештај Министарству рата и генералу Жофру. Он их је обавијестио да је разговор са кра-

љом на њега оставио добар утисак. Обавијестио их је да отпор у Црној Гори зависи од снабдијевања војске храном и муницијом, као и од снабдијевања цивилног становништва. О стању на Ловћенском фронту извијестио их је да је морално стање трупа одлично, у шта се лично увјерио. Такође их је обавијестио да је српска заштита Црне Горе у региону Скадра доста лабава и нестабилна. У истом телеграму он је обавијештавао да је у току његове посјете потопљен брод на Јадрану на коме је било 450 црногорских добровољаца, који су из Америке долазили у Црну Гору. На крају их је обавијестио да су Аустројанци бомбардовали Цетиње 6. децембра 1916. али да није било људских жртава, осим оштећења неких зграда.

Судећи према овом извјештају Мондезир је стекао повољан утисак о краљу Николи и његовој ријешености да настави рат до крајњих могућности.

Мондезир је 7. јануара 1916. године поново имао састанак с краљем Николом. Он је из Цетиња о томе обавијестио Министарство рата и генерала Жофра, истичући да је краљ лут на Италијане због њиховог става према Црној Гори. Краљ је замолио Мондезира да се лично увјери у велику оскудицу и високу цијену животних намирница. Мондезир је закључио да је оскудица очигледна и потражња животних потреба велика од чега трпе и француски посланик и француски одред у Цетињу, и да се „за сада може наћи само кукурузни хљеб, и то по високој цијени”.

Из Цетиња се Мондезир вратио у Скадар 7. јануара послје подне.

Као што је познато, Аустројанци су 8. јануара 1916. године и са мора и са копна напали црногорске положаје на Ловћену. Мондезир 9. јануара 1916. из Скадра обавијештава француску Врховну команду да је од краља Николе обавијештен о аустројском нападу на Ловћенском фронту, да су се водиле борбе прса у прса, да је аустројска војска ступила на Ловћен и да се зауставила 200 метара од црногорских батерија. На крају овог обавјештења Мондезир је пренио други дио извјештаја краља Николе који је гласио:

„Материје демонтиране, ван употребе, трећина војске ван битке, изјављујем да отпор не може више трајати. Тражим хитну помоћ савезничке флоте. Обавијестио сам војводу Абруција и италијанску владу”.

Уз ово обавјештење Мондезир није дао никакво допунско објашњење.

Мондезир је 10. јануара поново обавијестио своју Врховну команду да је црногорска војска у критичном положају, да су Аустројанци заузели Будву, да је прекинут саобраћај са Баром и Приморјем и да ће аустројска армија ускоро наступити у правцу Скадра. На крају овог извјештаја Мондезир је

закључио: „Краљ Црне Горе, сматрајући да отпор постаје немогућ, тражи хитну помоћ Савезничке флоте”.

Ни уз овај извјештај Мондезир није дао своје мишљење, нити ма какву препоруку француској Врховној команди.

Из Скадра је Мондезир пошао у Бриндизи, одакле је 15. јануара 1916. године послао извјештај Министарству рата и француској Врховној команди, обавјештавајући их да је добио потврду да су црногорске трупе неспособне „за озбиљну и дужу одбрану”. У истом обавјештењу он је резимирао своју мисију у Цетињу, о којој их је раније већ и обавијестио. На крају овог извјештаја Мондезир је закључио да краљ Никола отпор вежује за питање добијања намирница и муниције. На крају извјештаја изразио је сумњу: није немогуће да је овај успјели напад Аустријанаца био унапријед договорен између Црне Горе и Аустрије. За овакву сумњу Мондезир није имао стварних доказа, осим гласина које су и раније кружиле међу дипломатским кором у Цетињу о тајним преговорима између Црне Горе и Аустро-Угарске.

Не располажемо подацима о Мондезировом разговору с краљем Николом на основу инструкције генерала Жофра које је добио уочи доласка у Црну Гору. Мондезир је краља обавијестио да ће Француска и даље пружати помоћ Црној Гори у наоружању и исхрани и војске и становништва. Зато се залагао и сам Мондезир, улажући напоре да се Црној Гори пошаље помоћ.

Француска Врховна команда на челу са Жофром знала је да се Црна Гора сама не може одржати након повлачења српске војске, поготову када се дошло до закључка да српска војска не може организовати отпор у региону Скадра. Француској команди је било много стало да Црна Гора што дуже пружа организован отпор непријатељу. Било јој је јасно да она не може издржати фронтални рат, па је због тога и предложила да када не буде била у стању да води фронталну борбу — настави герилски рат. Француска је рачунала и на храброст црногорске војске. Због тога је и понудила Црној Гори наведену новчану мјесечну помоћ.

Касније је француска Врховна команда измијенила ранију одлуку у 12. јануара 1916. шифрованим телеграмом у 20 часова и 55 минута обавијестила свог посланика код српске владе Бопа и Вернеа: у случају да црногорска војска „буде присиљена” да се повлачи, француска влада ће јој изаћи у сусрет као што је изашла у сусрет српској војсци. Немамо података о томе да је о овој одлуци обавијештен Верне или пак краљ Никола, јер је истога дана када је инструкција издата посланицима демонтирана француска радио-станица у Подгорици. Да је знао за ову одлуку, Верне би са њом морао упознати краља Николу. Француски посланик Боп је добио ове инструкције у Скадру. Тешко је наћи одговор зашто он није нашао неку мо-

гућност да о овоме обавијести Вернеа и краља Николу. Немамо ни података да је Верне по доласку у Скадар био обавијештен од Бопа о наведеним инструкцијама. Ако је био упознат са њима, могао је наћи начина да их краљу Николи стави до знања прије но што је он напустио Подгорицу.

Због првобитног опредјељења француске Врховне команде да Црна Гора настави герилски рат, ни француски посланик у Цетињу Верне, ни генерал Мондезир, нити ико друго од званичних француских лица, није дао ни наговјештај а камоли предлог краљу Николи о повлачењу црногорске војске. Иако не располажемо подацима који би о томе директно говорили могло би се посредно закључити да је краљ прихватио предлог генерала Мондезира да у крајњем случају настави герилску борбу против Аустријанаца. То нам потврђује и поменута изјава краља Николе да ће продужити борбу у црногорским планинама против Аустријанаца уколико добије помоћ од Француске и Савезника у мунисији и животним намирницама. Да је краљ прихватио ове сугестије говоре нам и Мондезирови извјештаји из Цетиња у којима се он повољно изражава о краљу Николи, упркос сумњама Вернеа да Црна Гора неће издржати до краја, као и то да му је послје повратка из Цетиња послао орден уз писмо који му је уручио Верне. У прилог овом нашем мишљењу иде и чињеница да је краљ на једном консултативном састанку најодговорних личности у Црној Гори, које су заступале мишљења да се тражи мир с Аустро-Угарском изјавио: „што било да се деси ми морамо издржати”. Исто тако, према каснијем тврђењу његова два министра, он није прихватио предлог владе да се припреми евакуација двора, владе и војске. У почетку је он такав предлог одуговлачио да би га на крају дефинитивно одбио.

Нема података, колико је нама познато, о томе да је неко од краљевих најближих сарадника знао за француску новчану понуду и њен предлог да Црна Гора настави герилску борбу.

Начелник црногорске Врховне команде генерал Јанко Вукотић издао је противречну наредбу о повлачењу војске 18. јануара 1916. године, без знања и потписа краља Николе, Након објашњења о тешкој ратној ситуацији у Црној Гори, наредба генерала Вукотића гласи:

„1) Да Санџачка војска и Херцеговачки одред оставе на својим садашњим фронтима танки извиднички ланац, који ће одржавати додир са противником и постепено се повлачити, а са главнинама одмах, и дању и ноћу, отступати к Подгорици.

2) Сваком на најповјерљивији начин објаснити да ко неће да оступити на одбрану Скадра, под горњим условима, нико га неће ни приморавати, него му је дозвољено остати код своје куће, али је већ јасно која ће га судбина снаћи.

3) Ловћенски и Которски одреди, и Друга дивизија, имају до нове наредбе остати на садашњим својим положајима, најупорније их бранити, како би дали времена Санџачкој војсци и Херцеговачком одреду да оступе, ко хоће.

Нека команданти нађу начина да најхитније, а на најповјерљивији начин, све горње објасне трупама и нека најхитније приступе извршењу овога”.

Послије ове наредбе, у Подгорици је 19. јануара 1916. године одржано савјетовање најодговорнијих личности, на челу са краљем Николом. На савјетовању је краљ био неодређен, не прихватајући никакве предлоге присутних. Било је и предлога да се војска повлачи у правцу Скадра, али ко хоће. Према подацима Н. Ракочевића, генерал Вукотић је захтијевао да краљ потпише наредбу о повлачењу војске коју је он већ био издао, без његовог знања. Краљ није потписао наредбу о повлачењу војске онакву какву је већ био издао начелник Врховне команде нити ма какву другу.

Краљ се залагао да се Аустријанцима пружи одлучујући отпор на Цареву лазу, на мјесту гдје је Црногорска војска однијела побједу над турском војском 1712. године, али до тога није дошло. Истога дана (19. јануара) краљ Никола је пошао из Подгорице у Скадар, одакле је касније наставио пут у Француску.

Када су херцеговачка и приморска добровољачка војска у црногорској војски обавијештене од генерала Митра Мартиновића да се неће пружати отпор на Цареву лазу, почела се повлачити из Црне Горе у правцу Скадра, Љеша и Драча. Из Подгорице су кренула три херцеговачка батаљона, у јачини око 2000 војника, 20. јануара 1916. године. Њој је Министарство војно дало 10.000 перпера за исхрану уз писмену препоруку за српску Врховну команду.

Послије крајева одласка из Подгорице (у Скадар), у црногорској војсци је настало још више расуло и дезорганизација. Начелник Врховне команде распустио је црногорску војску, остављајући војницима на вољу да се повлаче у правцу Скадра или да иду кући. Послије овог обавјештења дошло је до повлачења мањих група војника и цивилног становништва у правцу Скадра, Љеша и Драча.

Крајем јануара 1916. године Црну Гору је окупирао аустроугарска војска. Са правног гледишта Црна Гора није капитулирала, јер капитулацију није потписао краљ који је по црногорском уставу једини имао право на објаву рата и закључивање мира.

Краљ Никола је био за вођење рата до крајњих могућности. У очекивању помоћи од Савезника и под притиском Француске да издржи до краја не знајући за њену одлуку да ће му помоћи у евакуацији војске, не рачунајући на тако брзу и успјешну офанзиву непријатеља, као ни на брзо расуло и демо-

реализацију своје војске, надајући се да ће војска задати непријатељу одлучујући ударац на Цареву лазу, није се одлучио да изда писмено наређење о повлачењу војске из Црне Горе. Није се одлучио ни да прихвати услове мира које му је поставила Аустро-Угарска. У тешкој и сложеној ситуацији, да би избјегао полагање црногорског оружја и да би „онемогућио предају избјегле браће из Србије” душманину у руке” — како је тих дана сам написао — „ријешио сам се да то понижење моје очи не виде”.

Краљ Никола није издао ни своју земљу нити изневјерио Савезнике. Много шта се радило мимо његовог знања и на његовом двору, и код политичара, и у влади, и код Савезника, и у војсци, на шта он није могао утицати и одлучивати.

Француски посланик Делорош Верне и командант француског дetchасмана (чете) у Црној Гори Куле (Coulais) редовно су извјештавали своју владу и Врховну команду о развоју ситуације у Црној Гори. Верне је 8. јануара 1916. извјестио своју владу да су Аустријанци извршили снажан напад на читавом Ловћенском фронту, и са мора и са копна, да се француска чета из Цетиња спрема да иде на фронт и да је краљ Никола пошао на Ловћен.

Наредног дана (9. јануара) француски официр из Подгорице обавијестио је своје надлежне у Паризу да су тога дана ујутру Аустријанци извршили напад на свим црногорским фронтovima (на Ловћену, Грахову, Мојковцу, Беранама и Ругову). Није имао обавјештења о томе да ли је напад тада извршен и у правцу Скадра, јер је тога дана телефонска линија са Скадром била у прекиду. Према истом извјештају, овој офанзиви је претходило први пут систематско авионско извићање и бомбардовање црногорских положаја. На Ловћенском фронту офанзива је почела с великим бомбардовањем свих положаја „из свих ратних бродова и из свих топова од којих је 28 било постављено на новим положајима.” На крају извјештаја констатовано је да велика опрезност црногорске Врховне команде „онемогућује да вас извјестимо тачно о операцијама ван нашег сектора”. Извјештај се завршава претпоставком да је главни напад непријатеља био усмјерен у правцу Грахова, или Мојковца или Берана.

Верне је 10. јануара 1916. послатије подне из Подгорице послао телеграм у коме обавјештава да се ситуација у Црној Гори погоршава, да су Аустријанци подржани јаком „артиљеријом успјели да уђу у масив Ловћена и да протјерају Црногорце који су били присиљени да напусте батерије на Куку” и да су из Цетиња у помоћ на Ловћен послата три батаљона војске. Верне је обавијестио да је француска радио-станица на Ловћену евакуисана и уништена, као и то да је мали одред француске пјешадије, који је био упућен са Цетиња, успио да заузме утврђење у близини Крса, који су били заузели Аустријанци.

Према његовом извјештају, француски војници су показали велику храброст и пожртвовање, које се „брзо проширило”. На крају је Верне закључио да изгледа да се Врховна команда у Цетињу одлучила на пружање отпора до крајњих могућности. Насупрот таквог става Врховне команде, он је обавјештавао, на двору постоји стална и утицајна струја која је за склапање мира с Аустро-Угарском. „Сазнао сам” извјештава Верне — „из сигурног извора о различитим мишљењима између Краља Николе и начелника Врховне команде” у погледу вођењу рата.

Истог дана (10. јануара) послје подне, из Подгорице је Верне обавјестио Министарство спољних послова и Врховну команду у Паризу да су „од јуче у недјељу од 16 часова канонаде топова и пушака потпуно престале” на Ловћенском фронту. Верне обавјештава да га је то необично затишје изненадило, „постављајући питање да није то доказ каквог тајног преговора између ратника”. Тим затишјем био је веома изненађен и командант француске, па је лично дошао у Цетиње да пита посланика да ли он зна разлоге затишја, али му он није знао дати објашњење. Верне је обавјестио Париз да је врло наклоњен мишљењу да је затишје везано са неким тајним договором.

Послије успјешне аустријске офанзиве на сектору Ловћена краља Николу је ухватила паника. Аустријанци су били на домаку Цетиња. Од француског посланика је тражио да се о томе обавјести генерал Мондезир, са захтјевом да на Јадрану хитно интервенише Савезничка флота против аустроугарске флоте, како би се олакшао црногорски положај на Ловћену.

Као што смо већ истакли, о краљевом захтјеву обавијештен је Мондезир, а преко њега и француска Врховна команда, али она није предузела ништа да би олакшала ситуацију у Црној Гори. Увјеривши се да је ситуација на Ловћену тешка и да постоји могућност да ускоро у руке Аустријанаца падне и Цетиње, краљ је упозорио француског посланика да би било добро да из Цетиња пошаље своју породицу у Подгорицу или у Скадар, да се не би десило да падне у руке непријатеља. Ово краљево упозорење код посланика је оставило утисак као да се ради о капитулацији Црне Горе, о чему је он обавјестио Париз. Аустријанци су ушли у Цетиње 13. јануара.

Због тешке ситуације на ловћенском сектору и продора аустријске војске, црногорска влада је 10. јануара 1916. године одлучила да краљу Николи предложи „да пошаље парламентарне и затражи привремено примирје” с Аустријом. Била је то катастрофална одлука за Црну Гору, краља Николу и даљи организовани отпор црногорске војске. Неки историчари су склонили претпоставци да је то била ранија идеја краља Николе. Такве претпоставке нијесу доказане, нити се у науци могу прихватити. Краљ Никола је одбио предлог владе, захтијевајући да се отпор настави. Наредног дана (11. јануара) влада је поновила свој ранији предлог да се траже преговори. Краљ је пристао на овај

предлог, с тим да се тражи примирје од шест дана. Без обзира на тешку и сложену ситуацију у црногорској војсци, био је то самоубилачки потез краља Николе. Пристајући да се поведу преговори о примирју дао је још више повода да га сумњиче и у Црној Гори и Савезници и потхранио гласине да је и раније био склон преговорима с Аустро-Угарском. Већ смо истакли да за такве сумње нема доказа. Овоме бисмо додали и своје, мишљење да се краљ Никола никада не би одлучио на такав потез док је Русија у рату с Аустро-Угарском.

И прије пристанка да се поведу преговори 10. јануара сви савезнички посланици у Цетињу (италијански, српски, енглески, руски и француски) сумњали су у краља Николу да је „расположен да се споразумије с Аустријом, ако то већ није учинио”, како је француски посланик обавијестио Париз. Овакво мишљење прихватио је и предсједник републике Француске Поенкаре. Сви су потези краљеви стављени под сумњу, што није било оправдано.

Начелник црногорске Врховне команде пуковник Петар Пешић предложио је 13. јануара црногорској влади да краљ, влада, савезнички посланици и Врховна команда напусте Подгорицу и пођу у правцу Скадра. Овај његов предлог влада није прихватила већ је краљу предложила да затражи мир. Краљ није прихватио владин предлог, већ је захтијевао да се непријатељу пружи отпор на Цареву лазу.

Пошто краљ није прихватио предлог владе, она је поднијела оставку. Послије тога краљ је извршио измјене у командном саставу, али то није измијенило стање у војсци. Због брзог и неповољног развоја догађаја на Ловћенском фронту и опасности да савезнички посланици не падну у руке непријатеља, краљ их је на вријеме упозорио да се повуку из Цетиња у Подгорицу или Скадар. Они су то схватили као његову жељу да их удаљи од себе, како га не би могли контролисати. Краљев предлог је био пријатељски и био је оправдан јер је Цетиње убрзо пало у руке Аустријанаца.

На вријеме се повукло и оно мало француских војника са Ловћена и из Цетиња. Прије повлачења демонтирана је француска радио-станица на Ловћену. Дипломатско особље и војници Француске на вријеме су се повукли у Подгорицу.

Француски војници, а затим и дипломатско особље, из Подгорице су се повукли у Скадар.

Француска чета, на челу са командиром Кулом, стигла је у Скадар 14. јануара 1916. Из Скадра је Куле затражио инструкције од Врховне команде да ли да се у Скадру задржи неколико дана па да се затим повуче са српским трупима у Св. Ј. ди Медуа, или да се повуку у Бриндизи, а одатле у Француску. По наређењу своје Врховне команде, француски војници су из Скадра евакуисани 19. јануара у Св. Ј. Ди Медуа, а одатле у Бриндизи. Тиме је завршен њихов боравак у Црној Гори.

У најкритичнијим данима по Црну Гору краљ Никола је био отворен према савезничким посланицима, у шта они нијесу вјеровали. Чим је дао пристанак да се поведу преговори о примирју он је о томе обавијестио савезничке посланике у Подгорици. Из Рима је о томе обавијештен 12. јануара 1916. и француски предсједник Поенкаре. Иако се радило о вођењу преговора о примирју и не знајући њихов исход, Поенкаре је, на основу садржине добијеног телеграма, записао у својим мемоарима „да ће примирје бити закључено између Црне Горе и Аустријанаца”.

Пошто није прихватио аустроугарске услове за примирје, краљ Никола је 13. јануара 1916. у Подгорици позвао савезничке посланике (Србије, Француске, Русије, Енглеске и Италије) и затражио од њих савјет шта да ради у тако сложеној ситуацији. Још прије овог састанка посланик Србије Љубо Михаиловић му је савјетовао да тражи мир, а затим да абдицира у корист престолонаследника Данила. Као што је познато, краљ није прихватио тај предлог. Пошто се знао став српског посланика, од њега није тражено мишљење на овом савјетовању. Краљу је нарочито било стало до мишљења осталих посланика. Међутим, они му нијесу дали никакав савјет, уз изговор да немају везу са својим владама. На жалост, Верне тада није знао да је француска влада донијела одлуку да омогући евакуацију црногорске војске, на шта смо већ указали. Да је краљу Николи саопштена ова одлука француске владе он би, највјероватније издао наређење о повлачењу војске.

Из Скадра је 14. јануара 1916 (према добијеним подацима од српске Врховне команде) француска Врховна команда обавијештена да је краљ Никола са владом још у Подгорици и да преговара с Аустријанцима. У извјештају је истакнуто да се вјерује да ће доћи до закључења мира, поготову после пада Цетиња. Као што је познато, до закључења мира није дошло.

На захтјев предсједника владе Лазара Мијушковића, 15. јануара 1916. поново је дошло до састанка са савезничким посланицима у Подгорици. Мијушковић је од њих тражио савјет шта Црна Гора да ради у датој ситуацији. Дали су му исти одговор као и краљу Николи. На тражење да му кажу своје лично мишљење (пошто немају инструкције својих влада), према каснијим сјећањима присутних, руски посланик Олнорски је одговорио — „тражите мир”. Према истим подацима, француски посланик Д. Верне и енглески гроф Салис нијесу дали никакав одговор. Италијански посланик барон Авецано одговорио је: „То је ваше право”. Према овим подацима види се и у приватном мишљењу да су француски, енглески и италијански посланици били уздржани, док је руски посланик предложио да Црна Гора тражи мир. Свакако, мишљење руског посланика не може се узети као мишљење руске владе.

Овим разговором савезничких посланика са Мијушковићем била је завршена и њихова дипломатска мисија у Црној Гори, јер су они напустили Подгорицу 16. јануара и 17. јануара 1916. године допутовали у Скадар.

Француски посланик у Риму Бар обавијестио је 15. јануара 1916. Поенкареа да примирје између Црне Горе и Аустрије није још потписано. Бар је обавијештавао да се још не зна да ли ће краљ Никола покушати да се одупре „или да ли игра двоструку игру“. Према истим подацима, савезнички посланици су били мишљења да краљ води двоструку игру. Истина је да се краљ налазио на великом искушењу у крајње тешкој ситуацији, али он није водио капитулантску политику.

Према писању Поенкареа, краљ Никола је из Подгорице 16. јануара 1916. послао француском предсједнику телеграм захваљујући му на новогодишњој честитки. На овај телеграм Поенкаре је дао примједбу зато што краљ Никола у телеграму није ништа рекао о заузимању Цетиња и свом скором одласку из земље. Судећи по Поенкареовој примједби на овај краљев телеграм, могло би се закључити да је Поенкаре 17. јануара 1916. био обавијештен о краљевом одласку из Црне Горе. Овдје се поставља друго питање: краљ Никола није могао послати телеграм из Подгорице 16. јануара, јер је француска радио-станица већ била демантирана. Телеграм су могли да понесу до Скадра и да га одатле пошаљу краљева родбина (краљица и кћери) или француски посланик, који су напустили Црну Гору 16. јануара.

Француски посланик Верне је 16. јануара знао да ће краљ Никола напустити Црну Гору. Он је из Скадра 18. јануара 1916. ургентно обавијестио Париз да су прекинути преговори о миру између Црне Горе и Аустро-Угарске. „Краљ Никола и његова фамилија“ — извјештавао је Верне — „укрцавају се сјутра (19. јануара) у сриједу за Италију праћен владом и дипломатским кором“.

Из Скадра је Париз 19. јануара 1916. обавијештен да је црногорски дипломатски кор тога дана отпутовао из Скадра у Св. Ј. ди Медуа. Посланици су очекивали да краљ Никола дође у Скадар 18. јануара, али се он задржао још у Подгорици због — како су констатовали „или новог покушаја пружања отпора или нових преговора“.

Дакле, краљ Никола није неочекивано и изненада напустио Црну Гору 19. јануара 1916. године, како то тврде неки историчари.

Генерал Мондезир је из Бридинзија 20. јануара 1916. обавијестио француску Врховну команду да је у Бридинзи стигла црногорска влада са посланицима и да је имао разговор са предсједником црногорске владе Мијушковићем, који је тражио као и „увијек намирнице и муницију“. Наредног дана (21. јануара) Мондезир је од Врховне команде тражио инструкције о црногорској војсци. Он је тражио објашњење да ли за црногор-

ску војску важе инструкције које је добио 28. децембра 1915. године, када му је повјерено организовање евакуације и снабдијевања српске војске на Јадрану. Мондезир је питао да ли то важи и за евакуацију црногорске војске, која се према изјавама краља Николе и Мијушковића повлачи из Црне Горе. Према обавјештењима која је од њих добио 20. јануара 1916. остало је 15.000 припадника црногорске војске која се повлачила од Подгорице, Никшића и Андријевице према Скадру. Краљ Никола је у Бридинзију рекао Мондезиру и осталим одговорним за евакуацију српске војске да сва црногорска војска неће прихватити одлазак из Црне Горе. Краљ је изјавио да у Драч неће доћи више од шест хиљада војника.

Генералштаб француске Вуховне команде послао је шифровани телеграм 21. јануара 1916. генералу Мондезиру и пуковнику Фурнију (Fournier) у Бридинзију следеће инструкције:

„1. Господа Боп и Деларош Верне били су обавијештени 12. јануара да, у случају да црногорска војска буде приморана да се повлачи, француска влада је спремна да јој у свему помогне у погледу њеног снабдијевања храном, оружјем, лековима, као и њеној реорганизацији, све као што Савезници чине за српску војску.

2. Молимо дајте на знање:

а) да приме ове сугестије владе и армије,

б) намјере команде,

в) услови у којима се црногорска војска налази с обзиром на њено материјално и морално стање и борбени дух.

3. Послати молбу за снабдијевање и евакуацију уколико је то потребно“.

Са овим инструкцијама су упознати: предсједник републике Француске, предсједник владе, министар спољних послова, министар рата и министар морнарице.

Ова одлука француске Врховне команде саопштена је краљу Николи 22. јануара 1916. у Бридинзију. Он ју је са захвалношћу примио.

Генерал Жофр је 23. јануара 1916. наредио генералу Мондезиру слиједеће:

„1. Одговарајући жељи краља Николе влада је одлучила да црногорске трупе буду усмјерене на Крф и реорганизоване под истим условима као и српске трупе.

2. Према соопштењу краља пуковнику Фурнијеу не би се могло очекивати више од 5 до 6.000 војника који ће пристати на повлачење.

3. Прихватите или уосталом предложите све могућности за снабдијевање и усмијеравање на Крф свих црногорских елемената које можете прикупити“.

Послије добијених наређења француска команда за евакуацију српске војске издала је наређење да се црногорска војска која стигне на приморје повлачи са српском војском према Драчу, а њена реорганизација да се изврши на Крфу.

Са Крфа је генерал Мондезир, 29. јануара 1916. године, француску Врховну команду обавијестио о доласку припадника црногорске војске у Драч, гдје се прикупило око 2.500 војника, и то већином херцеговачких и приморских добровољаца који су били у црногорској војсци и који су морали бјежати испред Аустријанаца да их не би побили. Према истом извјештају било је и мањих одреда, група и појединаца црногорске војске. Мондезир је од српске Врховне команде у Драчу захтијевао да обједини црногорску војску која је избјегла (које је, према његовом мишљењу, било око 4.000 војника). Он је Врховну команду обавијестио да ће та војска бити евакуисана на Крф под истим условима као и српска војска.